

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський

**СТАН, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ
І ПЕРСПЕКТИВИ ВУГІЛЬНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ**

Наукова доповідь

Донецьк
2013

УДК 338.45:622.33(477)
ББК У9(4УКР)305.651
А 62

Рецензенти: д.е.н., проф. І.П. Булеєв,
д.е.н., проф. О.Ф. Новікова

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 9 від 19.12. 2012 р.)*

Амоша О.І.

А 62 Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доп. / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 44 с.

ISBN 978-966-02-6745-9

Наукову доповідь підготовлено за результатами досліджень, проведених в Інституті економіки промисловості НАН України.

Відзначено загальні тенденції розвитку вугільних галузей різних країн світу. Наведено характеристику організаційної структури і виробничо-економічного стану вітчизняної вугільної промисловості з виокремленням її приватного та державного секторів. Визначено потенціал рентабельного вуглевидобування в Україні. Надано пропозиції щодо здійснення заходів, необхідних для інноваційного розвитку галузі та її реформування відповідно до ринкових умов господарювання.

Доповідь призначена для розгляду та обговорення на Академічних слуханнях, що організуються Інститутом економіки промисловості НАН України та Навчально-науковим інститутом економіки промислового розвитку НАН і МОНМС України.

УДК 338.45:622.33(477)
ББК У9(4УКР)305.651

ISBN 978-966-02-6745-9

© О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко,
Д.Ю. Череватський, 2013

З М І С Т

Вступ	4
1. Тенденції розвитку вугільного виробництва у світі	6
2. Організаційна структура вугільної промисловості України	10
3. Виробничо-економічний стан вітчизняної вугільної промисловості	14
4. Потенціал вуглевидобування в Україні.....	22
5. Перспективні напрями і заходи щодо розвитку та реформування вугільної промисловості України	25
Висновки	37
Література	42

ВСТУП

Вугільна галузь належить до найбільш проблемних у промисловості України: з одного боку, вона є основним джерелом забезпечення національної економіки власними енергоресурсами, а з іншого – через складні природні умови розробки родовищ та загалом невисокий технічний рівень є недостатньо конкурентоспроможною, важко адаптується до ринкових умов господарювання, потребує вагомій державній підтримки. Бюджетне субсидування вітчизняної вугільної галузі, що постійно зростає, є важким тягарем для національної економіки. Крім того, слід мати на увазі небезпечність розробки складних українських вугільних родовищ, високий рівень травматизму (у тому числі смертельного) у галузі, а також більш негативні екологічні наслідки видобування і споживання вугілля порівняно з іншими видами палива.

У зв'язку з цим час від часу порушується питання про доцільність згортання вугільної промисловості в Україні. Таке питання ставилося, наприклад, і в 2000 р. [1], і в 2012 р. [2]. А взагалі мова про припинення вуглевидобутку в Донбасі ведеться ще з часів СРСР, з 80-х років ХХ ст. [3].

У сучасній Україні видобування вугілля трактується як необхідність для енергетичної незалежності й відповідно енергетичної безпеки країни, як це в середині минулого століття трактувалося стосовно, наприклад, кам'яновугільної промисловості ФРН. Однак сьогодні, в епоху глобалізації, поняття енергетичної безпеки й енергетичної незалежності не ототожнюються. Як зазначено в дослідженні Секретаріату Енергетичної Хартії, «...імпорт /енергоресурсів/, а отже, й залежність від інших країн, уже не розглядається як загроза національному суверенітету (за винятком, можливо, нафти...)» [4, с.13, п.24]. Європейський Союз, який передбачає збільшення частки імпорتنих енергоносіїв від нинішніх 50 до 70% у 2030 р., та Японія, яка вже зараз імпортує понад 90% енергоресурсів, що споживаються нею, не вважають це загрозою для їх енергетичної безпеки, приділяючи належну увагу заходам щодо нейтралізації

ризиків імпортової залежності, зокрема, шляхом диверсифікації джерел постачання енергоресурсів. Ідеї енергетичної автаркії, які іноді проголошуються з орієнтацією на вітчизняне вугілля, не зовсім відповідають ані сучасним тенденціям глобалізації світового хазяйства, ані принципам сталого розвитку. Відомо, що навіть країни, які експортують вугілля в значних обсягах, водночас здійснюють, з різних міркувань, і його імпорт з інших країн, наприклад, Росія – з Казахстану, США – з Колумбії, Польща – з Росії.

Важливою обставиною є те, що українська вугільна промисловість дуже строката і за природними умовами, і за виробничим та технічним рівнем підприємств. У ній функціонують і глибокозбиткові, і рентабельні шахти, а також збиткові шахти, що в разі їх модернізації можуть стати рентабельними. При цьому вугільна галузь є дуже інерційною, зважаючи на тривалість і дорожнечу як будівництва і реконструкції, так і виведення з експлуатації вугледобувних підприємств, масштабність соціальних та екологічних наслідків реструктуризації галузі. Слід також мати на увазі не завжди прогнозовані зміни кон'юнктури вугільного ринку. Усе це потребує виважених підходів до визначення стратегічних орієнтирів і вироблення довгострокової політики стосовно вугільної промисловості.

У науковій доповіді, підготовленій за результатами досліджень, проведених в Інституті економіки промисловості НАН України, надано характеристику сучасного стану вітчизняної вугільної галузі на тлі світових тенденцій, критичну оцінку вже задекларованих заходів та пропозиції щодо подальшого реформування і розвитку галузі.

1. Тенденції розвитку вугільного виробництва у світі

Вугілля є одним з основних первинних енергоносіїв, посідаючи в їх загальному світовому балансі другу позицію (29%), після нафти (35%) і поперед газу (24%), домінуючи в електроенергетиці (40%). За прогнозами, протягом 15-20 років споживання вугілля зростатиме, залишаючись основним джерелом виробництва електроенергії [5].

Слід відзначити перевагу вугілля серед викопних енергоносіїв, яка полягає в тому, що розвідані його запаси істотно перевищують запаси нафти та газу, а розташування їх у світі є більш рівномірним, хоча теж територіально обмеженим: зараз вугілля видобувається приблизно у 50 країнах, проте понад 85% його світового видобутку припадає лише на 10 країн.

Ситуація стосовно перспектив розвитку видобування вугілля в різних країнах є неоднозначною, причому наразі не існує якоїсь загальної доктрини щодо трансформаційних процесів у вугільній промисловості – кожна країна виробляє власну «вугільну політику» залежно від багатьох чинників: геологічних запасів, умов, рівня рентабельності розробки вугільних родовищ, місця та ролі вугілля у паливно-енергетичному балансі, екологічних обмежень, ступеня інтеграції економіки країни в регіональні та світові структури тощо.

У ряді країн завдяки сприятливим геологічним умовам експлуатації родовищ вугільна промисловість є високорентабельною галуззю і служить важливим джерелом доходів державних бюджетів (Австралія, США, Канада, ПАР, Індонезія, Колумбія). Водночас є чимало країн, де розвинуте в минулому вуглевидобування під тиском конкуренції визнано економічно недоцільним і припинено (Бельгія, Голландія, Ірландія, Португалія, Франція, Японія), незважаючи на значне зростання залежності більшості із цих країн від зовнішнього постачання енергоресурсів.

На даний час за рахунок державного субсидування підтримується збиткове видобування кам'яного вугілля лише в окремих розвинутих країнах (Німеччині, Іспанії), причому об-

сяги видобутку і субсидій через закриття шахт поступово, але неухильно скорочуються згідно з постановою Ради Європейського Союзу [6].

Слід відзначити досвід Великобританії, де протягом відносно короткого періоду (1989-1994 рр.) здійснено радикальну реструктуризацію вугільної промисловості, яка з 1947 р. перебувала в державній власності: значну кількість вугледобувних підприємств було ліквідовано, а решту – модернізовано та приватизовано зі скасуванням державного субсидування.

Вугільна промисловість, частково через складні геологічні умови, а частково внаслідок державної політики утримання цін на продукцію гірничодобувних галузей на низькому рівні, була збитковою і систематично фінансувалася з державних бюджетів у країнах колишнього «соціалістичного табору». Однак із переходом до ринкової економіки в усіх цих країнах проводиться політика, спрямована на досягнення рентабельного вугледобутку за рахунок підвищення цін і зниження собівартості вугільної продукції шляхом виробничої та економічної перебудови галузі (закриття збиткових і модернізації потенційно прибуткових підприємств, роздержавлення власності, запровадження ринкових механізмів господарювання). Так, у Росії, Казахстані, Чехії, Словаччині діючі вугледобувні підприємства зараз уже не отримують дотацій на покриття збитків, а державні субсидії надаються для ліквідації нерентабельних шахт, соціального захисту працівників, що вивільняються, на екологічні заходи, в обмежених обсягах – на інвестиції; у Китаї в результаті закриття 150 тис. дрібних шахт, упровадження нових технологій та побудови нових рентабельних підприємств, удосконалення системи господарювання подолано збитковість вугільної промисловості в цілому (усе ще дуже строкатої за технічним та економічним рівнем).

Загалом у світовій вугільній промисловості простежуються цілком логічні тенденції: країни, що мають великі родовища якісного вугілля з більш-менш сприятливими умовами їх розробки (групи А та В, за класифікацією Ф. Ессера [7]: Австралія, США, Канада, ПАР, Колумбія, Індонезія, Венесуела, Китай, Ін-

дія, Росія, Казахстан), як правило, нарощують обсяги вуглеводобутку, в тому числі для експорту; країни, що розробляють вугільні родовища з більш складними умовами (на межі груп В та С: Польща, Великобританія, Словаччина), намагаються зберегти обсяги видобутку на досягнутому рівні або з деяким зменшенням; країни, що мають найбільш складні для розробки родовища (група С: Німеччина, Іспанія, Угорщина), скорочують вуглеводобуток. Звичайно, треба зважати на певну умовність класифікації країн за групами і на непрямолінійність зазначених тенденцій, але залежність перспектив розвитку вугільної промисловості від її рентабельності в будь-якій країні є безперечною. У світі немає жодної країни, яка б нарощувала збитковий вуглеводобуток.

У вугільній промисловості країн із розвинутою ринковою економікою домінує приватна власність. Виключно приватними є всі вугледобувні підприємства у США, Канаді, ПАР, Великобританії; лише невелика частка власності належить державі в деяких вугільних компаніях Австралії та в єдиній вугільній корпорації Німеччини (DSK), що субсидується державою. Виняток – Іспанія, де основний обсяг вуглеводобутку, що дотується, забезпечують компанії з державною і змішаною формами власності.

У вугільній промисловості країн, що розвиваються, і «постсоціалістичних» країн спостерігається більша різноманітність форм власності, але з явною тенденцією до збільшення частки приватної власності. Зараз державна власність переважає у вугільних галузях Китаю, Індії, Індонезії, Польщі, однак у всіх цих країнах державні вугільні підприємства корпоративізовані, чим суттєво обмежене втручання органів влади у їх господарську діяльність, існує також недержавний сектор, здійснюються програми подальшої приватизації; завершено приватизацію у вугільній промисловості Росії, Казахстану, Чехії, Словаччини.

Організаційно-правові форми вугледобувних підприємств варіюють у широкому діапазоні: функціонують як вугільні фірми невеликої потужності, так і великі й надвеликі національні

та транснаціональні корпорації; як самостійні суто вугледобувні підприємства, так і інтегровані в міжгалузеві об'єднання. Водночас під впливом конкуренції між виробниками та між споживачами вугільної продукції, а також зростаючих потреб в інвестиційних ресурсах у світовій вугільній промисловості спостерігаються тенденції до концентрації капіталів, інтернаціоналізації вугільного виробництва, інтеграції вугільної та суміжних галузей. Формуються і набувають усе більшого значення іноземні та зарубіжні вугільні сектори, коли вугілля постачається від іноземних вуглевиробників, що є власниками національних підприємств-споживачів, або від зарубіжних вугільних підприємств, частка активів яких належить національним підприємствам-споживачам.

На світовому і внутрішніх ринках країн загальноприйнятою є торгівля вугільною продукцією на основі укладених між її виробниками (постачальниками) і споживачами довгострокових договорів (контрактів). Проте існують також вугільні біржі, зокрема в Європі (Амстердам, Антверпен, Роттердам), Австралії (Ньюкасл), ПАР (Річардз Бей), які відіграють значну роль у формуванні цін на продукцію з урахуванням співвідношення пропозицій та попиту.

Таким чином, світовий досвід у галузі вуглевидобування відзначається великим різноманіттям, але існують загальні тенденції, які слід урахувати при визначенні перспектив розвитку вітчизняної вугільної промисловості.

2. Організаційна структура вугільної промисловості України

Вугільна промисловість України складається з недержавного (приватного) і державного секторів. У 2011 р. у недержавному секторі налічувалося 37 шахт, без урахування дрібних (25% загальної кількості), видобуто 43,6 млн т вугілля (53%); у державному секторі – 111 шахт (75%), видобуто 38,4 млн т (47%). У 2012 р. недержавний сектор за рахунок отримання в концесію двох державних підприємств розширився до 49 шахт (33%) із збільшенням видобутку вугілля до 61,0 млн т (71%), а державний сектор скоротився до 99 шахт (67%) із зменшенням видобутку до 24,8 млн т (29%).

Значна частина недержавного (приватного) сектору входить за багатоступеневими схемами до потужної корпорації «Сістем Кепітал Менеджмент» (СКМ). Групу Метінвест, яка належить корпорації СКМ, можна вважати зразком вертикально інтегрованої компанії, що здійснює повний виробничий цикл від видобування вугілля та руди до випуску прокату та труб. У її складі – ПАТ «Краснодонвугілля» (обсяг видобутку в 2011 р. становив 5,6 млн т), коксохімічний завод, гірничо-збагачувальні комбінати, металургійні та трубний заводи.

Інша вугільна складова корпорації СКМ – це ПАТ «Павлоградвугілля» (видобуток у 2011 р. – 15,4 млн т), ПАТ «Комсомолець Донбасу» (4,3 млн т) і створене в 2011 р. на базі орендованого державного підприємства ТОВ «Добропіллявугілля» (4,3 млн т), які разом із ТОВ «Східенерго» (у складі трьох ТЕС), ПАТ «ПЕС Енерговугілля» і ТОВ «Сервісінвест» (електричні мережі) складають Донбаську паливно-енергетичну компанію (ДПЕК) – вертикально інтегровану структуру з повним циклом виробництва і постачання електроенергії. У грудні 2011 р. вугільна складова ДПЕК істотно поповнилася за рахунок ТОВ «Ровенькиантрацит» і ТОВ «Свердловантрацит», створених на базі взятих у концесію державних підприємств.

Крім зазначених вітчизняних, у складі СКМ перебувають також зарубіжні вугледобувні підприємства, придбані у США і Росії.

Другою потужною, за українськими мірками, вертикально інтегрованою вугільно-металургійною корпорацією є ПАТ «Донецьксталь – металургійний завод», якому належить найбільше в Україні шахтоуправління «Покровське» (шахта разом із збагачувальною фабрикою, видобуток у 2011 р. – 6,9 млн т) та російська вугільна компанія «Заречная» (9,2 млн т).

Ще одна інтегрована (на цей раз – горизонтально) вугледобувна компанія – науково-виробниче об'єднання (НВО) «Механік», до якого входить ряд підприємств, зорієнтованих переважно на надання товарів і послуг вугільній галузі (виробництво, ремонт, налагодження гірничого обладнання), та декілька підприємств, що здійснюють відновлення й експлуатацію раніше закритих державних шахт (наприклад, ТОВ «Донпромбізнес» – шахта Преподобного Сергія Радонежського, ТОВ «Ексіменерго» – шахта Свято-Андріївська і т.д.). Обсяг видобутку вугілля НВО – невеликий (трохи більше 1 млн т за рік), але з певною перспективою його збільшення.

Разом із названими інтегрованими структурами в недержавному секторі вугільної галузі діють близько 40 незалежних вугледобувних підприємств різних організаційно-правових форм, серед яких ПАТ «Шахта ім. О.Ф. Засядька» (видобуток 2011 р. – 2,0 млн т), ПАТ «Шахта «Жданівська» (1,2 млн т), ТОВ «Краснолиманське» (1,0 млн т), ТДВ «Шахтоуправління ім. Чапаєва» (0,4 млн т), ПАТ «Укрвуглебуд» (0,5 млн т) та ін.

Таким чином, недержавний сектор вугільної промисловості України демонструє доволі велике різноманіття організаційно-правових форм і структур, що загалом відповідають світовій практиці.

Слід відзначити наявність в Україні нелегального видобування вугілля з дрібних копалень («копанок»), але цей «бізнес» належить до сфери кримінальної діяльності.

Щодо підприємств державного сектору, то їх організаційно-правові форми значною мірою уніфіковано: зараз переважну

більшість сектору становлять 18 унітарних державних підприємств (ДП) у складі від 1 до 9 шахт, які всі без винятку отримують державну фінансову допомогу; 3 вугледобувних підприємства (у складі 1-4 шахт) мають статус акціонерних товариств, із яких ДВАТ Шахта «Надія» останнім часом не субсидується державою. В окрему так звану III групу входять 4 формально самостійні шахти (ДП), що підлягають закриттю, але тимчасово продовжують епізодичний видобуток вугілля в обмежених обсягах.

Деякі підприємства державного сектору з метою залучення зовнішніх інвестицій на договірних засадах співпрацюють із приватними підприємствами (ДП «Вугільна компанія «Краснолиманська» – з ТОВ «Краснолиманське», ДП «Красноармійськвугілля» – з ПАТ «Укрвуглебуд», ПАТ «Шахтоуправління «Донбас» – із ПАТ «Донецьксталь – металургійний завод»), утворюючи своєрідні мережні структури.

Важливою особливістю державного сектору є наявність у його структурі так званого оптового ринку вугілля (ОРВ), оператором якого виступає державне підприємство «Вугілля України», що дуже нагадує централізований вуглезбут радянських часів і по суті є антиринковим утворенням. Виробники і споживачі в ОРВ позбавлені прямих контактів, а отже, свободи вибору партнерів, можливості договірного визначення ціни та умов постачання вугільної продукції та навіть безпосередньої її здачі-приймання – все це централізовано. Ринок фактично замінений розподільною системою, в якій немає місця для конкуренції між виробниками щодо продажу та між споживачами щодо придбання вугільної продукції.

Слід зазначити, що організаційно-управлінська структура державного сектору вугільної промисловості неодноразово змінювалася. При цьому тривала боротьба між двома підходами до реформування управління: один із них тяжів до ліберально-ринкових регуляторних методів, а другий – до жорстких адміністративно-директивних. Однак тимчасові «перемоги» кожного з них (наприклад, створення холдингів, національної акціонерної вугільної компанії за першим підходом, перетворення холдин-

гів на унітарні підприємства, заснування вузькогалузевого міністерства – за другим) виявилися недовговічними і не підвищили ефективність управління внаслідок того, що не забезпечували належної мотивації суб'єктів господарювання.

Загалом нинішня організаційна структура державного сектору вугільної промисловості України порівняно з іншими країнами виглядає архаїчною, будучи певним рудиментом планово-розподільної економіки. Вона потребує суттєвих змін.

3. Виробничо-економічний стан вітчизняної вугільної промисловості

Україна належить до дванадцяти країн світу з найбільшими обсягами видобутку вугілля, але значно поступається більшості з них як за рівнем, так і за динамікою техніко-економічних показників вуглевидобування. У табл. 1 наведено порівняння основних показників вугільних галузей Росії та України за 1975-2011 рр.

Вугільна промисловість України характеризується надзвичайно складними умовами розробки родовищ. І коли йдеться про великі запаси вугілля в надрах України, яких вистачить на сотні років, слід мати на увазі, що більше 80% цих запасів зосереджено в пластах потужністю до 1,2 м, дуже газоносних, часто небезпечних за раптовими викидами вугілля і газу, вибуховістю пилу, схильних до самозагорання, що залягають переважно на великих глибинах. Такі пласти в багатьох країнах взагалі не виймаються через відсутність ефективних засобів і дорожнечу. Слід також ураховувати високий вміст сірки (зазвичай 2-4%) у вугіллі більшості продуктивних пластів, що не відповідає загальноприйнятим у світі нормам (до 1-1,2%). Це суттєво обмежує попит на вітчизняне вугілля і як сировину для виробництва коксу, і як енергетичне паливо.

У критичному стані перебуває шахтний фонд України, один із найстаріших у світі, який десятиліттями не оновлювався. Серед українських шахт переважають шахти невеликої потужності, які за своїми параметрами і природними умовами не здатні ефективно використовувати сучасну високопродуктивну виймальну техніку. У 2011 р. із 148 діючих шахт 63 шахти (43%) видобували до 500 т, а 46 шахт (31%) – від 500 до 2000 т на добу, тобто майже три чверті шахт мали добовий видобуток значно нижче середнього навантаження на один очисний вибій у Росії – 2866 т. В Україні цей показник у 4 рази менше – 724 т. При цьому майже третина (30%) очисних вибоїв оснащено давно морально застарілою технікою, включаючи відбійні молотки, і мають навантаження дещо більше 120 т на добу. Низьким

Таблиця 1

Динаміка основних показників вугільної промисловості
України та Росії в 1975-2010 рр.

Показники	Україна			Росія		
	1975	2000	2011	1975	2000	2011
1 Кількість діючих: шахт (технічних одиниць) розрізів	348	197	148	258	106	84
2 Видобуток вугілля, млн т у тому числі: на шахтах на розрізах	215,7	80,3	82,0	374,4	257,9	336,7
3 Середнє добове навантаження, т: на шахту на очисний вибій	1648	1121	1539	2415	2382	3367
4 Продуктивність праці робітника, т/міс. у тому числі на шахтах	394	392	724	488	1070	2866
5 Ціна/собівартість 1 т товарної вугільної продукції, грн (руб)	44,3	22,8	31,4	97,9	110,3	196,8
6 Коефіцієнт рентабельності (співвідношення ціни та собівартості)	42,8	22,6	31,4	64,8	61,5	127,0
	$\frac{\dots^1}{\dots}$	$\frac{105^2}{118}$	$\frac{649^2}{875}$	$\frac{\dots^1}{\dots}$	$\frac{\dots^1}{\dots}$	$\frac{\dots^3}{1177}$
	18,4	118	875	8,9		1177
	<1	0,89	0,74	<1		>1

¹⁾ у радянських рублях; ²⁾ у гривнях; ³⁾ у російських рублях.

є також рівень комбайнового проведення гірничих виробок – лише 50%. Невисоким рівнем механізації та автоматизації характеризуються й інші виробничі процеси вуглевидобування, де зайнято близько 75% персоналу шахт.

Унаслідок складних природних умов і низького технічного рівня виробництва продуктивність праці на українських шахтах становить у середньому усього 31,4 т на одного робітника на місяць проти 127,0 т на російських шахтах. Серед 148 діючих українських шахт немає жодної з продуктивністю праці хоча б на рівні середньої на російських шахтах, і лише на окремих недержавних підприємствах (ПАТ «Шахтоуправління «Покровське», ПАТ «Павлоградвугілля», ТОВ «Свердловантрацит») досягнуто 50-70% цього рівня.

Основні показники державного і недержавного секторів вугільної промисловості України в 2005-2011 рр. наведено в табл. 2. Протягом цього періоду спільним в обох секторах було значне підвищення реальної (виключаючи інфляцію) заробітної плати працівників (стосовно робітників з видобутку вугілля у державному секторі – на 90,1%, у недержавному – на 77,2%), що істотно випереджало зростання продуктивності праці (у державному секторі – на 4,9%, у недержавному – на 31,2%). Це певною мірою пом'якшило проблему кадрового забезпечення, яка набула загрозливого характеру, і водночас стало суттєвим чинником подорожчання виробництва вугільної продукції та зниження його рентабельності в обох секторах.

Завдяки більш сприятливим природним умовам, своєчасному і достатньому за обсягами інвестуванню, а також більш високому рівню менеджменту, з позитивною динамікою основних показників і загалом рентабельно функціонував недержавний сектор вугільної промисловості. У той же час державний сектор, у якому значну частку становлять дрібні малопотужні шахти зі складними гірничо-геологічними умовами, потребував значного систематичного державного субсидування для покриття поточних збитків і підтримання виробничих потужностей. Однак через обмеженість обсягів і недосконалість механізмів субсидування цей сектор вже тривалий час перебуває у важкому фінансово-економічному стані та стагує. Більшість

Таблиця 2

Показники державного та недержавного секторів вугільної промисловості України у 2005-2011 рр.

Показники	Державний сектор			Недержавний сектор		
	2005	2010	2011	2005	2010	2011
1. Кількість діючих шахт (техн. одиниць)	145	120	111	29 21	32 19	37 24
2. Розподіл (%) шахт за обсягом річного видобутку вугілля, тис. т						
до 180	54,5	49,2	53,2	17,2	15,6	10,8
180-720	34,5	38,3	31,5	20,7	18,8	29,7
понад 720	11,0	12,5	15,3	62,1	65,6	59,5
3. Видобуток вугілля, млн т				31,9 27,1	36,8 27,3	43,6 33,3
4. Обсяг товарної вугільної продукції, млн т	32,0	24,7	25,0	22,1	21,1	25,5
5. Середнє добове навантаження, т:						
на шахту	885	890	960	3585	3990	3855
на очисний вибій	438	497	526	1429	1290	1374
6. Продуктивність праці робітника, т/міс.	22,4	21,5	23,5	45,8	55,0	60,1
7. Заробітна плата робітника, грн/міс.: номінальна	1161	3736	4656	1692	5260	6326
приведена до 2005 р. із виключенням інфляції	1161	1914	2207	1692	2695	2998
8. Ціна/собівартість 1 т товарної вугільної продукції, грн	219 274	551 851	630 989	221 179	544 472
9. Коефіцієнт рентабельності (співвідношення ціни та собівартості)	0,80	0,65	0,64	1,23	1,15	...
10. Прибуток (+), збиток (-) від випуску вугільної продукції, млн грн	-1763	-7410	-8975	+928	+1516	...
11. Державна підтримка діючих вугледобувних підприємств, млн грн:						
а) дотації на покриття збитків (% до збитку)	1046 (59,3)	5807 (78,4)	6710 (74,8)	-	-	-
б) субсидії на капітальні витрати	761	337	1729	-	-	-
в) фінансування інших заходів	611	140	65	-	-	-
разом	2418	6284	8504	-	-	-
12. Державне фінансування реструктуризації галузі, млн грн	754	1059	1600	-	-	-
13. Заборгованість на кінець року, млн грн:						
дебіторська	1938	2050	1520
кредиторська	8197 (117)	11027 (81)	13174 (84)

Примітки:

1. По недержавному сектору у пунктах 1 (у чисельнику), 2, 3 (у чисельнику) наведено дані в цілому по сектору, а в інших пунктах – дані по найбільших підприємствах сектору: ПАТ «Павлоградвугілля», ПАТ «Шахтоуправління «Покровське», ПАТ «Краснодонвугілля», ПАТ «Шахта ім. О.Ф. Засядька», ТОВ «Добропіллявугілля» (у 2011р.).

2. У пункті 1 (у чисельнику) кількість шахт недержавного сектору показано без урахування дрібних шахт, які працювали непостійно і видобували менше 50 тис.т вугілля за рік.

державних вугледобувних підприємств, збиткових і обтяжених великими боргами, є по суті банкрутами, і від юридичного визнання цього факту їх рятує лише законодавчо введений у галузі мораторій на порушення справ про банкрутство.

Намагання уряду «підтримувати на плаву» всі без винятку діючі державні шахти призвело до розпорошення і неефективного використання бюджетних коштів. У розглянутому періоді збитки державного сектору покривалися бюджетними дотаціями на 59-78%, і цей первинний дисбаланс значною мірою спричиняв подальше зростання збитків, а отже, і необхідних дотацій. Адже якщо будь-яка шахта не отримує необхідних коштів, то вона скорочує передусім проведення гірничих виробок, не вводить вчасно нові вибої замість відпрацьованих, відповідно зменшує видобуток вугілля, а відтак збільшує збитки і потребує все більших дотацій. Це типова схема деградації багатьох шахт. В окремі періоди до 10% державних шахт не мали жодного очисного вибою, перетворюючись на горезвісні «погреби», але формально залишаючись діючими виробничими одиницями, що для свого відновлення потребували різкого збільшення і дотацій, субсидій на капітальні вкладення. Саме в результаті такої практики дотування спостерігається парадоксальна, на перший погляд, ситуація: дотації істотно зростають, а стан державного сектору галузі не поліпшується.

Не дало належної віддачі і бюджетне субсидування капітальних вкладень, яке направлялося переважно на технічне переоснащення шахт. Головна причина цього – недосконалість чинного порядку надання бюджетних коштів: хоча кошти розподіляються за результатами конкурсного відбору відповідних бізнес-планів, підприємства не несуть відповідальності за неефективне їх використання і невиконання запланованих показників, що і спостерігається в багатьох випадках. Не виключається така ситуація: щоб отримати бюджетні кошти, шахта свідомо завищує в бізнес-плані очікувані результати, відтак придбає дорогу техніку, яка не окупається (що пояснюється, звичайно, причинами, нібито невідомими під час складання бізнес-плану), унаслідок чого збільшує збитки і потребує підвищення дотацій. Тобто припускається явне економічне безглуздя: на-

дання бюджетного субсидування породжує потребу в збільшенні бюджетного дотування.

Взагалі субсидії на технічне переоснащення значною мірою перетворилися на звичайні дотації для заміни зношеного обладнання таким самим або аналогічним, тобто для простого відтворення, що не дає ніякого економічного ефекту. Це сталося внаслідок того, що нормальне джерело простого відтворення – амортизація обладнання, придбаного за бюджетні кошти, не враховується у витратах при визначенні дотацій збитковим шахтам.

Діюча система державної фінансової підтримки вугледобувних підприємств, обсяги якої визначаються щорічно, блокує стимули до поліпшення ситуації в державному секторі, провокує утриманські настрої серед керівників і працівників підприємств сектору. Характерним у зв'язку з цим виглядає порівняння динаміки обсягів виробництва і чисельності персоналу шахт у державному і недержавному секторах за 2005-2010 рр. (табл. 3).

У державному секторі при зменшенні видобутку вугілля на 16,7% чисельність робітників з видобутку скоротилася меншою мірою – на 13,3%, внаслідок чого знизилася продуктивність праці на 4,0%. У недержавному ж секторі при збільшенні видобутку вугілля на 0,7% відбулося більш істотне скорочення чисельності робітників з видобутку – на 16,0%, що й зумовило відчутне зростання продуктивності праці – на 20,1%. Слід звернути увагу на те, що в державному секторі скорочення чисельності робітників основних професій (забійників, гірників очисного вибою, прохідників) становило 14,0%, робітників з видобутку – 13,3, а всього персоналу – 13,2%, тобто чим далі від вибоїв, тим скорочення було меншим. У недержавному секторі це співвідношення було зворотним: відповідно 9,8; 16,0; 20,8%. Тут чисельність працівників скорочувалася за рахунок здійснення заходів щодо зниження трудомісткості робіт і значною мірою за рахунок оптимізації штатів, тоді як у державному секторі скорочення персоналу відбувалося переважно природним шляхом, стихійно (головним чином через закриття шахт).

Таблиця 3

Динаміка обсягів виробництва і чисельності персоналу шахт у державному і недержавному секторах вугільної промисловості

Показники	Державний сектор			Недержавний сектор		
	2005	2010	± (%)	2005	2010	± (%)
Видобуток вугілля, млн т	46,1	38,4	-16,7	27,1	27,3	+0,7
Чисельність персоналу шахт, чол.	226,6	196,6	-13,2	66,4	52,6	-20,8
у тому числі робітників з видобутку	171,7	148,9	-13,3	49,3	41,4	-16,0
з них основних професій	42,8	36,8	-14,0	12,2	11,0	-9,8
Продуктивність праці робітника з видобутку, т /міс.	22,4	21,5	-4,0	45,8	55,0	+20,1

Очевидно, такою ж різною була і ситуація з використанням матеріальних ресурсів, унаслідок чого собівартість 1 т вугільної продукції в недержавному секторі зростає (включаючи інфляцію) у 2,6 рази, а в державному – в 3,1. Звичайно, у різних секторах були неоднакові інвестиційні можливості для здійснення ресурсозберігаючих заходів, але позначилася також і різниця в мотиваціях. Слід зазначити, що негативна динаміка економічних показників державного сектору спостерігалася, незважаючи на виведення з експлуатації значної кількості шахт із найгіршими показниками.

Таким чином, недержавний сектор вугільної промисловості України, хоча і поступається за техніко-економічними показниками вугільним галузям провідних країн, але в цілому перебуває в задовільному стані та має перспективи подальшого розвитку.

Через брак інформації не можна оцінити стан тієї частини недержавного сектору, що складається з дрібних підприємств, але вони не мають істотного впливу на загальний стан сектору. Це ж стосується і нелегального видобування вугілля з дрібних копалень («копанок»), яке тимчасово існує завдяки «економії»

на платежах до бюджету, соціальних відрахуваннях, витратах щодо безпеки робіт тощо і має ліквідуватися.

Державний сектор вугільної промисловості України, що скорочується внаслідок приватизації, передачі в оренду та концесії кращих підприємств і деградує внаслідок неефективного господарювання, є глибокозбитковим, має великі борги перед державою та підприємствами-партнерами, і його стан слід оцінювати як кризовий. Згідно з результатами проведених досліджень такий стан державного сектору обумовлений такими чинниками:

складні гірничо-геологічні умови вугільних родовищ, що розробляються;

низький технічний рівень, несвоєчасне відтворення і водночас неповне використання виробничих потужностей діючих шахт, наявність численних малопродуктивних шахт, що поглинають велику частку коштів державної підтримки галузі, видобуваючи незначні обсяги вугілля;

недосконалість діючих механізмів державної підтримки вугледобувних підприємств, які стримують стимули до високопродуктивної роботи, підживлюють утриманську психологію;

недосконала організаційна структура сектору, не адаптована до ринкових умов господарювання, чим зумовлено обмежену економічну самостійність і відповідальність підприємств за кінцеві результати діяльності, нерозвиненість ринкових важелів регулювання їх діяльності, ринкової інфраструктури, превалювання адміністративних методів управління;

високі ризики залучення приватних інвестицій у сектор, зумовлені не тільки складними природними умовами, але і відсутністю належної нормативно-методичної бази;

відсутність цілісної ідеології та довгострокової програми розвитку й реформування вугільної промисловості, непослідовність і суперечливість організаційно-економічних перетворень у галузі.

Останнім часом стан державного сектору галузі погіршився ще й через спад попиту на вітчизняне вугілля.

4. Потенціал вуглевидобування в Україні

Виробничий потенціал вугледобувних підприємств прийнято оцінювати за їх виробничою потужністю. Однак така оцінка містить великі похибки. По-перше, існуючим методичним підходам до визначення виробничої потужності шахт властивий суб'єктивізм. По-друге, виробнича потужність може бути істотно зменшена внаслідок несвоєчасного відтворення виробничої бази або, навпаки, збільшена за рахунок реалізації на діючих шахтах заходів щодо модернізації виробничої бази, «розшивки» наявних «вузьких місць», а також за рахунок введення нових суб'єктів вуглевидобутку. По-третє, при визначенні виробничого потенціалу не можна не зважати на економічні результати вуглевидобування. Очевидно, якщо ставити за мету досягнення рентабельності вітчизняної вугільної промисловості, то з розрахунків потенціалу слід виключити збиткові шахти, які неможливо перетворити на беззбиткові.

З урахуванням вищезазначеного виробничий потенціал з видобутку вугілля (B_n) в Україні доцільно розраховувати за формулою

$$B_n = B_\phi - B_e + \Delta B_\partial + \Delta B_n,$$

де B_ϕ – фактичний обсяг видобутку вугілля в базовому році, т;

B_e – фактичний обсяг видобутку по безперспективних збиткових шахтах, що підлягають виведенню з експлуатації, т;

ΔB_∂ – приріст видобутку на діючих шахтах за рахунок здійснення модернізаційних заходів, т;

ΔB_n – приріст видобутку за рахунок введення нових шахт, т.

У 2010 р. Міністерством вугільної промисловості було виконано розрахунки на 2010-2015 рр. щодо можливого збільшення видобутку вугілля і необхідних для цього інвестицій (з недержавних джерел) по 38 перспективних (потенційно прибуткових) шахтах (I група) та по 46 шахтах, що можуть мати перспективу за певних умов (потенційно перспективних – II група). При цьому малося на увазі, що інші 35 шахт, як безперспектив-

ні (III група), мають бути виведені з експлуатації. Ці розрахунки доповнено приблизними (з різних джерел) даними про вартість закриття шахт, добудову нової шахти №10 «Нововолинська» та можливий приріст видобутку в недержавному секторі (маючи на увазі, що приріст видобутку по шахтах, переданих пізніше в оренду та концесію, враховано в I групі шахт); водночас вилучено малоімовірне залучення приватного капіталу і відповідно збільшення видобутку по II групі шахт, які вірогідніше доведеться з часом виводити з експлуатації (після шахт III групи, за межами 2015 р.). Підсумкові результати розрахунків наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Розрахунок виробничого потенціалу вугільної промисловості України на 2015 рік

Групи шахт	Кількість шахт	Фактичний обсяг видобутку вугілля в 2009 р., млн т	Можливий приріст (+) або зменшення (-) видобутку, млн т	Можливий обсяг видобутку (потенціал), млн т	Індекс зростання видобутку	Необхідний орієнтовний обсяг інвестицій, млрд грн
I	38	25,8	+21,5	47,3	1,83	10,9
II	46	7,2	0	7,2	1,00	—
III	35	5,4	-5,4	—	—	4,3
Нова шахта	1	—	+0,9	0,9	—	0,7
Усього по держсектору	120	38,4	+17,0	55,4	1,44	15,9
По недержавному сектору	32	33,9	+3,1	37,0	1,09	...
Разом по галузі	152	72,3	+18,1	92,4	1,28	...

Розрахований виробничий потенціал вугільної промисловості – 92,4 млн т видобутку вугілля за рік – слід вважати максимально можливим і, певно, дещо завищеним через вірогідну неповну реалізацію інвестиційних проектів по шахтах I групи, а також через скорочення попиту і відповідно видобутку вугілля неналежної якості.

Певний резерв виробничого потенціалу галузі може з'явитися після анонсованого будівництва шахти «Любельська» та відновлення шахт «Марія-Глибока» (колишня ім. Менжинського) та «Вертикальна» (ім. Володарського) за рахунок іноземного капіталу, але це станеться, мабуть, уже за межами розглянутого періоду і має компенсувати закриття шахт II групи.

Фахівцями галузі висловлюються обґрунтовані пропозиції щодо відродження рентабельного видобування в Україні бурого вугілля (лігніту). Однак цей потенціал може бути реалізований лише разом із будівництвом відповідних енергоблоків теплових електростанцій, що видається проблематичним до 2015 р.

5. Перспективні напрями і заходи щодо розвитку та реформування вугільної промисловості України

Останніми роками в Україні поширюється ідея перетворення вітчизняної вугільної галузі на основне джерело енергоносіїв для національної економіки під гаслом: «Вітчизняне вугілля замість імпортного газу». Однак, зважаючи на стан і потенціал української вугільної галузі та враховуючи світові тенденції у сфері енергозабезпечення, ця автаркічна по суті ідея є сумнівною. І в даний час, і в перспективі не слід виключати необхідність імпорту енергоносіїв і в тому числі вугілля з диверсифікацією джерел постачання і, звісно, за умов відповідного розвитку транспортної інфраструктури, зокрема портового господарства. Разом з тим не підлягає сумніву необхідність збереження і подальшого розвитку вітчизняної вугільної промисловості, як певного гаранта енергетичної безпеки країни.

Недержавний сектор вугільної промисловості України наразі розвивається в руслі загальносвітових тенденцій. Очевидно, в подальшому триватиме концентрація вугільного виробництва у вертикально інтегрованих корпораціях, але не в результаті злиттів, поглинань чи перерозподілу активів існуючих структур, кожна з яких займає свою нішу, а за рахунок передусім державного сектору і, можливо, самостійних приватних вугледобувних підприємств.

Проблемним є державний сектор вугільної промисловості України, стосовно якого державна політика протягом багатьох років не мала виразної ідеології, була непослідовною і суперечливою.

Прийнята в 2010 р. програма реформування вугільної галузі, як складова частина загальної Програми економічних реформ (далі – Програма) [8], на відміну від попередніх галузевих програм і концепцій-декларацій, має чітку мету – подолання збитковості та передбачає вживання радикальних заходів. У ній знайшли відображення і подані нашим інститутом пропозиції щодо таких принципових питань, як прискорення та поглиблення реструктуризації вугільної галузі, її роздержавлення, пе-

ребудова організаційної структури і корпоратизація державного сектору, орієнтація на поступове зменшення і можливе в майбутньому скасування державного субсидування вугледобувних підприємств, лібералізація ринку вугільної продукції. Проте ряд актуальних питань державної політики щодо вугільної промисловості не порушено в Програмі, а визначені шляхи вирішення окремих питань потребують коригування і конкретизації.

Щоб вітчизняна вугільна промисловість могла належно виконувати роль певного гаранта енергетичної безпеки країни, державна політика має бути спрямована на вирішення двох глобальних завдань:

- 1) техніко-технологічна модернізація галузі;
- 2) реформування галузі відповідно до ринкових умов господарювання.

Стосовно модернізації матеріально-технічної бази вугільної галузі мова має йти про випереджальну стратегію інноваційного розвитку, тобто не лише про переоснащення шахт сучасним високопродуктивним та надійним устаткуванням, але і про створення принципово нових, нетрадиційних засобів і технологій вугледобування в складних умовах, які з часом можуть бути затребувані на світовому ринку.

Наразі галузеві плани науково-дослідних робіт формуються щорічно з орієнтацією на розробки, які можуть дати швидкий результат. Необхідно виробити відсутню зараз цілісну концепцію і розробити довгострокову програму інноваційного розвитку вугільної промисловості, включаючи проведення фундаментальних досліджень умов розробки вугільних родовищ на великих глибинах, пошук і експериментальну перевірку нових рішень. Фінансове забезпечення таких досліджень, створення принципово нових технологій має здійснюватися шляхом державно-приватного партнерства, формування спільних інноваційних (у тому числі венчурних) фондів із пайовою участю держави і бізнесу.

Державні субсидії для поточного технічного переоснащення шахт слід надавати на конкурсних засадах за умови обов'язкового наступного зниження або скасування дотацій на пок-

риття збитків. Слід зазначити, що в 2003-2004 рр. уже діяв такий порядок, розроблений фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України і галузевих інститутів. І саме в цей період уперше було досягнуто зниження збитковості державного сектору галузі. Однак у подальшому, коли технічне оснащення стало перетворюватися на просте відтворення зношеної техніки, цей порядок було змінено. До нього треба повернутися, передбачивши бюджетне фінансування простого відтворення (у разі нестачі амортизаційних коштів) через дотації. А для стимулювання залучення кредитів і недержавних інвестицій у модернізацію державних збиткових шахт доцільно надавати певні гарантії повернення залучених коштів шляхом збереження дотацій на період окупності коштів.

Що стосується реформування вугільної промисловості, то основною його ідеєю має бути створення конкурентного середовища і у приватизованому, і в державному секторах галузі.

Програмою передбачено повністю завершити приватизацію життєздатних державних вугледобувних підприємств до кінця 2014 р., зупинивши експлуатацію всіх безперспективних шахт до 2016 р., тобто за доволі короткий період ліквідувати державний сектор галузі. Така швидка й однозначна (за британським варіантом) реструктуризація вітчизняної вугільної промисловості видається малореальною. Адже на відміну від британських шахт, виставлених на продаж після капітальної модернізації, більшість українських так званих потенційно перспективних шахт перебувають у такому стані, що навряд чи вони будуть привабливими об'єктами приватизації навіть на пільгових умовах, передбачених прийнятим у 2012 р. законом [9]. Тому не варто очікувати «приватизаційного буму» в українській вугільній галузі. Слід відмовитися від кампанійського підходу до приватизації вугільних підприємств та створювати таке інституціональне середовище (нормативно-правову базу, інформаційне забезпечення тощо), щоб для приватизаційних процесів «двері завжди були відкритими», а здійснювати їх необхідно в міру попиту, який треба вивчати.

Концесію та оренду державних підприємств, які врегульовано в 2011 р. законом [10], слід розглядати не як проміжний етап на шляху до приватизації, як це подано в Програмі, а як самостійні, альтернативні щодо приватизації, способи роздержавлення галузі, що можуть стати домінуючими. Однак і за межами цих способів роздержавлення, як і приватизації, імовірно, опиниться значна кількість шахт. А з цього випливає, що треба орієнтуватися на тривале (на нашу думку, мінімум 10-15 років) існування державного сектору, і головною метою його реформування має бути «занурення» його в ринкові умови, створення в ньому конкурентного середовища з поступовим виведенням з експлуатації шахт-аутсайдерів.

Передбачену Програмою, а тепер ще й розпорядженням уряду [11] корпоратизацію державних вугледобувних підприємств слід вважати першочерговим заходом у структурній перебудові галузі, що разом із лібералізацією вугільного ринку має підвищити «ринковість» державного сектору, ступінь самостійності та відповідальності підприємств.

У результаті корпоратизації державні підприємства можуть перетворитися на акціонерні компанії холдингового типу, у складі яких шахти (шахтоуправління) одержать статус дочірніх (корпоративних) підприємств із правами юридичних осіб, що унеможливить довільний перерозподіл коштів між ними з боку компаній. Разом з тим має сенс на рівні компанії певною мірою (в межах, зафіксованих статутом) централізувати інноваційну, інвестиційну, маркетингову, збутову, постачальницьку діяльність, зберігши таким чином переваги діючих підприємств. Втім, як свідчить зарубіжний (зокрема, австралійський, російський), а також вітчизняний досвід, успішно можуть функціонувати і компанії, у складі яких шахти не мають статусу юридичних осіб, а діють як відокремлені підрозділи (філії) на засадах господарського розрахунку. Взагалі головне в процесі структурної перебудови – це забезпечити реальну рівновагу між правами, зобов'язаннями та відповідальністю суб'єктів господарювання всіх рівнів.

Необхідно поширювати таку форму державно-приватного партнерства, як спільна розробка вугільних родовищ державними та приватними підприємствами, застосування якої свого часу стало важливим етапом у перетворенні державної шахти «Красноармійська-Західна» №1 на нинішнього флагмана вугільної галузі – приватне шахтоуправління «Покровське» і яка зараз доволі успішно використовується державною компанією «Краснолиманська». Фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України розроблено методичну базу такого співробітництва за різними варіантами [12].

Одним із ключових і водночас чи не найскладнішим питанням ефективного функціонування державного сектору вугільної промисловості є питання його державної фінансової підтримки (субсидування), що має забезпечити відносно рівні умови конкуренції для різнорентабельних підприємств. Чинний порядок надання державної підтримки, як зазначено вище, не створює дієвих стимулів до зниження собівартості та підвищення якості вугільної продукції, тобто до одержання конкурентних переваг, підживлює утриманську психологію керівників і персоналу вугільних підприємств. Крім того, чинний порядок не узгоджується з правилами Світової організації торгівлі [13], членом якої є Україна, і це може стати причиною непорозумінь у взаємовідносинах з іншими країнами-членами даної організації.

Програмою передбачається «поетапне припинення субсидування операційних витрат державних шахт разом зі збільшенням фінансування на працевлаштування та соціальну підтримку працівників; заморожування загальних видатків підтримки галузі на поточному рівні, не допускаючи його перевищення». Така спрямованість змін у системі субсидування галузі узгоджується з наміченою її реструктуризацією, а також відповідає вимогам Світової організації торгівлі [13], нормам Європейського Союзу [6] і загальноприйнятій зарубіжній практиці.

Однак передбачені темпи скорочення обсягів субсидування оперативних витрат шахт (на 80% до 2014 р. і повне припинення до 2016 р.), як і темпи реструктуризації галузі взагалі,

явно завищені. Занадто жорстким виглядає і передбачене обмеження субсидій на технічне переоснащення шахт тільки обсягами, що мають підтримувати стандарти безпеки праці. Фактично всупереч Програмі державне субсидування діючих вугледобувних підприємств у 2011 р. було значно підвищено порівняно з 2010 р., а в 2012 р. – порівняно з 2011 р.

Якщо взяти до уваги, що згідно з чинним законодавством [10] державна підтримка може надаватися не тільки державним підприємствам, але й орендарям та концесіонерам, то вона навіть у разі успішного роздержавлення галузі здійснюватиметься ще протягом тривалого часу. Більш того, щоб не блокувати процес приватизації у галузі, було б доцільно передбачити тимчасову державну підтримку і для приватизованих збиткових шахт.

В Інституті економіки промисловості НАН України ще в 2007 р. було розроблено проект закону про державну підтримку (субсидування) вугільної промисловості, в якому враховано норми Світової організації торгівлі та Європейського Союзу і який орієнтований на створення стимулів до ефективної роботи підприємств, що субсидуються [14, с. 282-325; 15]. Законопроектом, зокрема, передбачено надання державної фінансової підтримки діючим вугледобувним підприємствам у вигляді: поточних дотацій (за встановленими на 5 років ставками); капітальних дотацій (в разі нестачі амортизаційних коштів); субсидій на розвиток (за конкурсом, за умови зниження або скасування дотацій); субвенцій на виняткові витрати; оперативної фінансової допомоги. Законопроект апробовано в міністерствах вугільної промисловості, економіки, юстиції та в Національній академії наук, доопрацьовано з урахуванням отриманих зауважень і пропозицій, але подальше його просування чомусь загальмувалося. Можливо, тепер він уже потребує певного коригування, але саме законодавче врегулювання системи державної підтримки, яка зараз спонтанно змінюється урядовими постановами, є вкрай актуальним.

Виходячи з безперечної необхідності скорочення, а в перспективі й скасування систематичного субсидування вугільної

галузі, необхідно поступово, але послідовно виводити з експлуатації найбільш занедбані глибокозбиткові шахти, які зараз поглинають велику частку коштів державної підтримки, видобуваючи незначні обсяги вугілля. Звичайно, не всі глибокозбиткові шахти треба остаточно ліквідувати. Частина цих шахт, що мають значні невідпрацьовані запаси вугілля і за певних обставин можуть бути відновлені, доцільно не ліквідувати, а переводити в режим консервації.

Перелік шахт, що підлягають виведенню з експлуатації, доцільно щороку уточнювати, поступово «відсікаючи» найбільш збиткові шахти, що опиняються за межами визначених обсягів державного субсидування галузі. Такий підхід, з одного боку, дозволить надавати повноцінну державну підтримку шахтам, що залишаються в експлуатації, не збільшуючи загального обсягу дотацій, а з іншого – створить дієву конкуренцію між збитковими шахтами за право на існування, стимулюватиме пошук внутрішніх резервів для скорочення збитків.

Важливою для створення конкурентного середовища в галузі є лібералізація національного вугільного ринку. Ліквідація так званого оптового ринку вугілля (що є антиринковою розподільною структурою) відповідно до Програми та запровадження біржової форми продажу вугілля згідно із схваленою урядом Концепцією [16] є необхідними заходами. Разом з тим держава має сприяти укладанню прямих, як правило, довгострокових договорів (контрактів) між виробниками та споживачами вугільної продукції.

При цьому нинішнього оператора оптового ринку – державне підприємство «Вугілля України» – доцільно не ліквідувати, як це передбачено Програмою, а перетворити на галузевий інформаційно-консалтинговий центр, поклавши на нього, зокрема, такі функції: моніторинг внутрішнього та світового вугільних ринків; забезпечення аналітичною інформацією учасників ринку та органів влади; надання маркетингових, методичних послуг; участь в організації біржової торгівлі; посередництво в укладанні контрактів; обґрунтування пропозицій щодо захисту національного вугільного ринку від небезпечного імпорту.

Імпорт становить відчутну і зростаючу конкуренцію вітчизняному виробництву вугільної продукції. Нормами Світової організації торгівлі, які імплементовано у правову базу України [17; 18; 19], передбачається захист національних товаровиробників від демпінгового та субсидованого імпорту, що вважається нелегітимним, а також від легітимного надмірного імпорту, який може порушити рівновагу платіжного балансу країни або завдати серйозної шкоди вітчизняним виробникам.

Однак слід мати на увазі, що мотивований захист від імпорту потребує виконання великої та копіткої роботи. При цьому застосування спеціальних захисних заходів від надмірного імпорту якогось товару (наприклад вугілля) за нормами СОТ пов'язується з наданням поступок або компенсацій країнам, імпорт із яких обмежується, в інших секторах торгівлі. А це може завдати певної шкоди вітчизняним підприємствам-експортерам цих секторів (наприклад, виробникам металу, харчової продукції тощо). Крім того, обмеження імпорту якісного зарубіжного вугілля на користь менш якісного і часто більш дорогого українського суперечить інтересам вітчизняних споживачів (металургів, енергетиків), незалежно від їх експортної орієнтації, та може виявитися зрештою не вигідним для економіки країни в цілому.

У зв'язку з цим необхідно вживати захисних заходів як надзвичайний і тимчасовий засіб, ретельно обґрунтований і виважений, виходячи насамперед із загальнодержавних, а не галузевих інтересів і пріоритетів (цим якраз і зумовлена складність процедур здійснення таких заходів). Наприклад, металурги небезпідставно доводять безальтернативність імпорту якісного вугілля для забезпечення належної якості та відповідно конкурентоспроможності своєї кінцевої продукції. Вуглярі теж небезпідставно наголошують на руйнівному впливі імпорту на вітчизняну галузь із важкими економічними та соціальними наслідками. Вихід із цієї ситуації полягає в пошуку компромісних рішень із мінімальними втратами для обох сторін і відповідно для суспільства загалом.

Певним способом захисту вітчизняних виробників вугільної продукції на внутрішньому ринку від небезпечного тиску імпортерів є налагодження сталих взаємовигідних зв'язків із споживачами та закріплення цих зв'язків входженням у структуру металургійних і енергетичних корпорацій або укладанням довгострокових договорів про постачання продукції за прикладом так званого «договору століття», що був свого часу укладений між вугільними й енергетичними компаніями Німеччини. Держава має сприяти таким процесам.

Загалом державна політика в цьому аспекті має бути орієнтована передусім на підвищення конкурентоспроможності національних вуглевиробників, а не на створення постійних бар'єрів для імпорту. З точки зору зваженого регулювання імпорту найкращим варіантом було б постачання вугілля від зарубіжних підприємств, що належать українським корпораціям. Такі підприємства зараз є в Росії (належать корпорації «Донецьксталь – металургійний завод» та ДПЕК), у Казахстані (належать корпорації «Арселор Міттал Кривий Ріг») і у США (належать корпорації «Метінвест»). Відомо, що саме шляхом придбання зарубіжних вугільних активів вирішують проблему дефіциту власної вугільної продукції металурги та енергетики таких країн, як Японія, Південна Корея, Китай.

Зважаючи на високу трудомісткість і складні специфічні умови виробництва у вугільній промисловості, важливе значення має регулювання соціально-трудова відносин, насамперед щодо оплати шахтарської праці, що здійснюється через галузеву угоду, яку слід удосконалювати з урахуванням практичного досвіду і наукових напрацювань.

Перебудова організаційної структури галузі з підвищенням економічної самостійності та відповідальності підприємств, їх корпоратизація та приватизація, формування в галузі ринкових відносин та конкурентного середовища (у тому числі на ринку праці) об'єктивно зумовлюють децентралізаційні тенденції в регулюванні оплати праці, переміщення центру прийняття конкретних рішень з багатьох питань із галузевого рівня до рівня підприємств. Однак тут потрібен диференційований підхід з

урахуванням статусу підприємств. Надмірна децентралізація, неадекватна ступеню економічної самодостатності підприємств, породжує, як свідчить досвід, не завжди обґрунтовану самодіяльність, не виключає проявів суб'єктивізму та волюнтаризму, що призводить до невиправданого різнобою, перекосів у заробітках і може стати причиною соціальної напруженості.

У сучасних умовах слід орієнтуватися на централізоване регулювання певних елементів організації оплати та нормування праці, маючи на увазі, що йдеться не про адміністративно-директивну, а договірну централізацію, тобто про вироблення взаємоприйнятної для роботодавців і працівників узгодженої політики стосовно оплати праці в масштабах галузі. Доцільно для всіх підприємств, незалежно від їх форм власності та організаційно-правових форм, передбачати застосування єдиної галузевої бази нормування праці, єдиний порядок окремих виплат (за вислугу років, понаднормоване перебування на підприємстві, вимушені простой, тощо); для підприємств державного сектору – крім того, єдину галузеву тарифну систему, а для підприємств, які субсидуються державою, – додатково ще єдиний порядок регулювання фондів оплати праці.

Зазначені централізовані положення, обов'язкові для одних підприємств, на інших підприємствах можуть використовуватися як рекомендації, а встановлені галузевою тарифною системою для державних підприємств розміри тарифних ставок і окладів, надбавок і доплат для підприємств недержавного сектору мають вважатися мінімальними гарантіями. Щодо форм і систем заробітної плати, преміювання працівників, то в галузевій угоді доцільно навести рекомендації, які не повинні мати обов'язкового характеру для будь-яких підприємств.

Організація заробітної плати має забезпечувати виконання всіх притаманних їй взаємопов'язаних функцій: відтворювальної (соціальної), стимулюючої (мотиваційної), регулюючої. За нинішнього стану вітчизняної виробничо-технологічної бази, організації виробництва і праці, масової свідомості трудящих у галузевих рекомендаціях необхідно зберегти стимулюючий підхід до оплати праці, передбачивши повсюдне застосування

преміальних систем, а там, де це доцільно, також відрядної форми оплати. Разом з тим треба відмовитися від «потогінних» систем оплати з надмірною диференціацією заробітків, зміщуючи акценти в стимулюванні з інтенсифікації праці на інтенсифікацію виробництва, підвищуючи стабільність і гарантованість заробітків, звужуючи діапазон їх коливань. Для цього слід рекомендувати перехід у висококомеханізованих очисних і підготовчих вибоях від відрядної до комбінованої, а з часом і до почасової оплати з переорієнтацією премій від стимулювання перевиконання планів виробництва до стимулювання планового підвищення навантаження на вибої, коли таке підвищення заздалегідь забезпечується відповідними заходами, зокрема, що важливо, стосовно безпеки робіт. У системах оплати праці показники виробництва та продуктивності праці мають ураховуватися обов'язково у сполученні з показниками охорони праці.

При регулюванні фондів оплати праці по підприємствах слід встановлювати залежність фондів не від обсягів виробництва, як це практикується зараз, а від обсягів доданої вартості, що комплексно враховує обсяги, собівартість і якість продукції. Із даним показником (у розрахунку на одного працюючого) слід також пов'язувати і рівень середньої заробітної плати персоналу. При цьому не можна ставити завдання щодо зростання частки заробітної плати у витратах на виробництво (собівартості продукції), бо це блокуватиме впровадження нової техніки, яке по суті означає заміну живої праці уречевленою, тобто об'єктивно призводить до зменшення частки заробітної плати за рахунок збільшення частки амортизації у виробничих витратах.

Значна частина елементів оплати праці, зокрема її основа – тарифна система, базуються на методичних розробках 25-30-річної давнини, визначаються зараз переважно емпіричним шляхом і не мають сучасного наукового підґрунтя. Тому в галузевій угоді необхідно передбачити проведення наукових досліджень, а також узагальнення практичного досвіду, вивчення та поширення прогресивних методів організації заробітної плати з виданням відповідних методичних матеріалів.

Реформування вугільної промисловості породжує складні соціальні проблеми, передусім пов'язані із загрозами безробіття. При цьому слід мати на увазі, що вихід на беззбитковість галузі потребує не тільки виведення з експлуатації глибокозбиткових шахт, але й істотного підвищення продуктивності праці, а отже, певного скорочення персоналу на залишених в експлуатації шахтах. У зв'язку з цим з урахуванням досвіду інших країн (зокрема, Великобританії, Польщі, Росії), необхідно створювати гнучку систему соціального захисту працівників, що вивільняються не тільки через закриття шахт, але і через модернізацію та реорганізацію підприємств.

Значну роль у здійсненні реструктуризації вугільної промисловості в широкому розумінні (виведення з експлуатації безперспективних шахт та модернізація перспективних) має відігравати шахтобудівний комплекс галузі, який сам потребує реструктуризації. В Інституті економіки промисловості НАН України виконано ґрунтовні дослідження проблем шахтобудівного комплексу (зокрема, щодо його реорганізації, фінансового оздоровлення), але вони становлять предмет окремого, спеціального розгляду.

ВИСНОВКИ

1. У вугільних галузях різних країн світу при великому розмаїтті їх масштабів, природних умов, організаційних структур, форм господарювання спостерігаються певні загальні тенденції: розвиток рентабельного і згортання нерентабельного вуглевидобутку, роздержавлення (корпоратизація, приватизація) вугледобувних підприємств, концентрація капіталів, інтернаціоналізація вугільного виробництва з формуванням іноземних і зарубіжних секторів, інтеграція виробників і споживачів вугільної продукції.

2. Україна належить до дванадцяти країн світу з найбільшими обсягами видобутку вугілля, але значно поступається більшості з них як за рівнем, так і за динамікою техніко-економічних показників вуглевидобування внаслідок складних природних умов і невисокого технічного рівня.

Недержавний (приватний) сектор вітчизняної вугільної промисловості розвивається в руслі світових тенденцій і завдяки більш сприятливим природним умовам, своєчасному інвестуванню, більш високому рівню менеджменту, хоча й поступається провідним вугільним галузям світу, але є рентабельним і перспективним.

Державний сектор, який має більш складні природні й виробничі умови, звужується і деградує внаслідок приватизації, передачі в оренду та концесію кращих підприємств, а також неефективного господарювання, є збитковим, обтяженим великими боргами, і його стан слід оцінювати як кризовий. Організаційна структура, методи господарювання та управління в секторі виглядають архаїчними, будучи певним рудиментом планово-розподільної економіки. Чинна система державної фінансової підтримки підприємств державного сектору є неефективною: вона не задовольняє потреб усіх діючих підприємств, а механізм її надання блокує стимули до високопродуктивної роботи і підживлює утриманську психологію. Сектор потребує кардинальної реструктуризації та реформування.

3. Нинішній потенціал рентабельного вуглевидобування в Україні, за умови належного інвестиційного забезпечення, становить близько 92 млн т на рік, але невисока якість (передусім щодо вмісту сірки) вітчизняного вугілля може внести суттєву поправку в цю оцінку. У перспективі потенціал галузі може бути збільшено за рахунок відродження рентабельного видобування бурого вугілля (разом із будівництвом відповідних енергоблоків ТЕС).

4. Вітчизняна вугільна промисловість може бути певним гарантом енергетичної безпеки країни, але, зважаючи на її стан і потенціал, вона не може бути домінуючим постачальником енергоресурсів.

Не слід виключати необхідність імпорту вугільної продукції з диверсифікацією джерел надходжень і орієнтацією при цьому переважно на зарубіжні вугледобувні підприємства, що належать українським корпораціям. Захист від надмірного імпорту має здійснюватися за правилами СОТ, імплементованими у правову базу України, виходячи із загальнодержавних, а не галузевих інтересів. Певним способом захисту вітчизняних вуглевиробників від небезпечного імпорту може бути укладання ними довгострокових договорів зі споживачами вугілля.

Взагалі домінантою державної політики стосовно вугільної промисловості має бути підвищення її ефективності та конкурентоспроможності, а не екстенсивне збільшення обсягів збиткового виробництва та створення постійних бар'єрів для імпорту.

5. Подальший розвиток вугільної промисловості України залежить від вирішення двох глобальних завдань – техніко-технологічної модернізації галузі та її реформування (включаючи реструктуризацію) відповідно до ринкових умов господарювання.

5.1. Модернізація матеріально-технічної бази вугільної промисловості має здійснюватися не лише шляхом переоснащення шахт сучасним високопродуктивним і надійним устаткуванням, але і шляхом створення та впровадження принципово нових, нетрадиційних засобів і технологій виймання вугілля з

тонких пластів зі складними умовами, що з часом можуть бути затребувані на світовому ринку.

Слід розробити, виходячи з випереджальної стратегії, довгострокову програму інноваційного розвитку галузі на основі державно-приватного партнерства, зі створенням інноваційних (у тому числі венчурних) фондів із пайовою участю держави і бізнесу.

5.2. Прийнята в 2010 р. Програма реформ у вугільній промисловості (далі – Програма), метою якої проголошено створення економічно ефективної, беззбиткової вугільної галузі, містить об'єктивно необхідні для цього заходи, однак передбачає малореальні терміни їх здійснення і потребує коригування, конкретизації, доповнення.

Доцільно орієнтуватися на тривале (мінімум 10-15 років замість передбачених Програмою 4-6 років) існування збиткових шахт і державного сектору галузі. Виходячи з цього основною ідеєю реформування вугільної промисловості треба визнати створення конкурентного ринкового середовища і в приватному, і в державному секторах галузі.

5.2.1. Першочерговим заходом реформування галузі необхідно вважати побіжно згадану в Програмі корпоратизацію державного сектору, що разом з удосконаленням системи державного субсидування і лібералізацією вугільного ринку має «занурити» сектор у ринкові умови, підвищити економічну самостійність і відповідальність державних підприємств.

5.2.2. Ключове для державного сектору питання вдосконалення системи державного субсидування вугледобувних підприємств (що в Програмі взагалі не згадується) має бути вирішене законодавчо, з урахуванням норм СОТ та ЄС, і створити стимули до ефективного використання бюджетних коштів. Проект відповідного закону розроблено, і треба прискорити його доопрацювання (в разі потреби) та прийняття.

5.2.3. Лібералізація національного вугільного ринку має відбуватися, як це передбачено Програмою і прийнятою урядовою постановою, шляхом переходу до укладання прямих контрактів між виробниками і споживачами вугільної продукції та

впровадження біржової (аукціонної) торгівлі вугіллям. Однак при цьому нинішнього оператора так званого оптового ринку вугілля – державне підприємство «Вугілля України» доцільно не ліквідувати, як це намічено Програмою, а перетворити на галузевий інформаційно-консалтинговий центр.

5.2.4. Необхідно поступово (а не форсовано, як впливає з Програми), проте неухильно виводити з експлуатації, переважно шляхом консервації, глибокозбиткові шахти, що опиняються за межами визначених обсягів державного субсидування, створивши конкуренцію між такими шахтами за право на існування.

5.2.5. У доприватизаційний період доцільно сприяти поширенню практики спільної експлуатації вугільних родовищ державними і приватними підприємствами, спираючись на накопичений позитивний досвід та існуючі методичні розробки.

5.2.6. На даний час створено необхідне законодавство щодо приватизації, а також передачі в оренду чи концесію державних вугледобувних підприємств. Відбуватися ці процеси мають не швидкоплинно (як намічено Програмою), а в міру попиту з боку потенційних інвесторів з одночасним удосконаленням, ураховуючи практичний досвід, нормативно-правової бази.

5.2.7. У процесі реформування вугільної промисловості слід приділити належну увагу вдосконаленню соціально-трудових відносин, насамперед щодо оплати шахтарської праці (про що в Програмі не згадується). Зокрема, треба відмовлятися від «потогінних» систем оплати з надмірною диференціацією заробітків, зміщуючи акценти у стимулюванні з інтенсифікації праці на інтенсифікацію виробництва, підвищуючи стабільність і гарантованість заробітної плати, звужуючи діапазон її коливань. Доцільно переходити у високомеханізованих вибоях від відрядної до комбінованої, а згодом до почасової оплати з переорієнтацією премій від стимулювання перевиконання планів виробництва до стимулювання планового підвищення навантаження на вибої, з обов'язковим урахуванням показників охорони праці.

5.2.8. Задеклароване Програмою об'єктивно необхідне досягнення беззбитковості вугільної промисловості потребує не

тільки масштабного виведення з експлуатації збиткових шахт, але й істотного підвищення продуктивності праці, а отже, певного скорочення персоналу на залишених в експлуатації шахтах. Тому необхідно з використанням зарубіжного досвіду створювати гнучку систему соціального захисту працівників, що вивільняються і через закриття шахт, і через модернізацію та реорганізацію вугледобувних підприємств.

5.2.9. Разом із реформуванням вугледобувної підгалузі необхідно здійснити також реформування (реструктуризацію, реорганізацію) шахтобудівного комплексу галузі.

5.2.10. Заходи щодо реформування вугільної промисловості мають знайти відображення у Програмі розвитку галузі на період до 2030 року, яка зараз розробляється. При цьому слід виходити з того, що реформи треба проводити послідовно і неухильно, але без зайвого поспіху і кампанійських підходів, за наявності належного нормативно-правового і методичного забезпечення. Реальними видаються такі терміни реалізації основних етапів реформування галузі:

1) корпоратизація вугледобувних підприємств державного сектору – 2013-2014 рр.;

2) упровадження нової системи державної підтримки галузі – 2014 р.;

3) лібералізація ринку вугільної продукції – 2014-2015 рр.;

4) реформування шахтобудівного комплексу – 2015 р.;

5) відновлення видобування бурого вугілля (лігніту) – 2016 р.;

6) завершення реструктуризації галузі – 2025 р.;

7) завершення приватизації, передачі в концесію та оренду державних вугледобувних підприємств – 2025 р.;

8) припинення дотування вугледобувних підприємств (державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості вугільної продукції) – 2028 р.;

9) припинення всіх форм систематичної державної підтримки (субсидування) діючих вугледобувних підприємств – 2030 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черный Г. Жертвоприношения Шубину / Г. Черный // Сбойка. – 2000. – №4-5. – С. 31.

2. Швець В. Енергетична безпека України – в чому вона? / В. Швець // Дзеркало тижня. – 2012. – 28 квітня.

3. Стырикович М.А. Исследования дальних перспектив развития энергетики / М.А. Стырикович, Ю.В. Синяк // Вести Академии наук СССР. – 1986. – №4. – С. 46-54.

4. Торговля энергоресурсами: Правила ВТО, применимые по Договору к Энергетической Хартии / Секретариат Энергетической Хартии. – Брюссель, 2001. – 89с.

5. Трушина Г.С. Значение угольной промышленности в развитии мировой энергетики / Г.С. Трушина, М.С. Щипачев // Уголь. – 2011. – №10. – С. 40-42.

6. Постанова Ради ЄС №1407 /2002 «Про надання державної допомоги вугільній промисловості» від 23.07.2002р. – К.: Центр перекладів актів європейського права, 2002. – 16с.

7. Эссер Ф.Х. Перспективы каменноугольной промышленности до 2000г. / Ф.Х. Эссер // Глюкауф. – 1989. – №9 /10. – С. 64-73.

8. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

9. Про особливості приватизації вугледобувних підприємств: Закон України від 12 квітня 2012р. №4650-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4650-17>.

10. Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності: Закон України від 8 липня 2011р. №3687-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-17>.

11. Про затвердження плану корпоратизації державних вугледобувних підприємств до 2014 року: Розпорядження Кабі-

нету Міністрів України від 19 вересня 2012р. №728-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 5 жовтня.

12. Стариченко Л.Л. Экономический механизм взаимодействия государственной шахты и частной фирмы при совместной разработке месторождения / Л.Л. Стариченко, В.В. Цыкарева, Д.Ю. Череватский // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – №1. – С. 11-13.

13. Угода про субсидії та компенсаційні заходи / СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wto.gov.ua/ukr/index/php?documents=62558536>.

14. Державна підтримка та перспективи інноваційного розвитку і структурних перетворень вугільної промисловості України: монографія / О.І. Амоша, А.І. Кабанов, Л.Л. Стариченко та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2009. – 326 с.

15. Амоша О.І. Державна підтримка вугільної промисловості України у світлі правил СОТ та ЄС / О.І. Амоша, А.І. Кабанов, Л.Л. Стариченко // Уголь Украины. – 2010. – №1. – С. 5-10.

16. Концепція переходу на біржову форму продажу вугілля: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011р. №1070-р // Урядовий кур'єр. – 2011. – 1 листопада.

17. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/330-14>.

18. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 331-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/331-14>.

19. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 332-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/332-14>.

Наукове видання

*Амоша Олександр Іванович
Стариченко Леонід Лазарович
Череватський Данило Юрійович*

СТАН, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Наукова доповідь

Оригінал-макет підготовлено у відділі КІНД ІЕП НАН України

Літературний редактор *О.А. Кокорева*

Комп'ютерна верстка *Т.М. Синельнікова*

Підп. до друку 08.01.2013. Формат 60 x 84/16. Папір друк. № 3.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 2,6. Обл.-вид. арк. 2,8. Тираж 350 прим.
Замовлення № 1286.
Друк різнографічний. ІЕП НАН України.
83048, Донецьк, Університетська, 77.